

СЪВРЕМЕННАТА АРАБСКА ЕЗИКОВА СИТУАЦИЯ И ТЕОРИЯТА НА КНИЖОВНИТЕ ЕЗИЦИ

Надя Хамами

Всеки етнос и всяка религия имат свой уникален облик. Те носят различията на култури, формирани в хода на нееднакъв исторически път. Мястото и ролята на езика в този път дава отражение и диктува многообразните особености на цели цивилизации. Езикът е медиумът на общуване в социалната среда и този медиум съществува в нея и чрез нея. Разбира се, вглеждайки се в съвременните общества, имаме предвид най-вече устната и писмената форма на книжовните езици, но също не бива да забравяме и безписмените диалекти, както и диалектите, на които се създават или превеждат различни текстове, пиеси, поезия и се ползват като писмено средство за комуникация в ежедневието.

В днешния ни ден и свят един от най-широко разпространените езици е арабският. Съвременният книжовен арабски език е официален език в 19 от 22 държави-членки на Арабската лига (в Югозападна Азия и Северна Африка: Алжир, Бахрейн, Египет, Ирак, Йемен, Йордания, Катар, Кувейт, Либия, Ливан, Мавритания, Мароко, ОАЕ, Оман, палестинските територии, Саудитска Арабия, Сирия, Судан, Тунис). Той функционира като богослужебен език на 1,6 милиарда мюсюлмани по света, според доклад на Форума „Пю“ за религия и обществен живот, многократно цитиран от Асошиейтед прес в интернет. Тези факти са от голямо значение, тъй като свидетелстват за глобалното разпространение на арабския език – то в никакъв случай не е географски ограничено в определени ареали или региони. *“Този доклад унищожжава цялата представа, че мюсюлманите са араби и арабите са мюсюлмани”*, коментира Аманей Джамал, гост професор по политология в университета Принстън. В Германия днес живеят повече мюсюлмани, отколкото в Ливан, в Китай – повече, отколкото в Сирия, а в Русия – повече, отколкото в Йордания и Либия взети заедно. И макар *„сърцето на исляма да бие в Близкия Изток”*

(20% от мюсюлманите са там), най-много мюсюлмани живеят в останалата част на Азия (над 60% от всички последователи на исляма). Ислямът е втората религия по брой последователи в света след християнството, изповядвано от 2,1 до 2,2 милиарда души. Модерният стандартен арабски език е и един от шестте официални езици в ООН и това също е свидетелство за неговата значимост.

Историята на арабския език датира векове преди новата ера и продължава в модерните времена. Таксономията на Руле, дадена в „Ръководство на световните езици” ни помага за изясняване на произхода на арабския език в рамките на голямата група на афро-азиатските езици (Ruhlen 1987). Ако се задълбочим в разглеждането на арабския език във взаимовръзките му с другите езици от тази група, каквито са семитските езици, става ясно, че той е част от арабоханаанската подгрупа на централната група на Западните семитски езици. Арабският не е най-старият семитски език, тъй като има свидетелства за семитския предшественик, на чиято основа е формиран – иврит или амхарски, който за удобство често бива назоваван с термина прото-семитски. Въз основа на сложни реконструкции и боравене с вероятности, може да се твърди, че фонологичните, морфологичните и синтактични характеристики на прото-семитския не се пазят еднакво в семитските езици, но арабският език е този, който ги пази в най-голяма степен, нещо което го прави уникален в сравнение с останалите езици от същата подгрупа (Mukhopadhyay 1986). Разбира се, тук трябва да се конкретизира, че се има предвид арабският книжовен език, тъй като това не се отнася за няколкото хиляди диалекта, наречия и разговорни форми, за които прото-семитските характеристики не са валидни. Ето защо едно обобщаване за арабския език, или както западните автори го наричат „над- /или пре-/ генерализиране” (*overgeneralization*), не е подходящо да се прави – разминаването между арабския книжовен език /класическия/ и модерния разговорен арабски (стандартния) е огромно.

Днес книжовният арабски се използва основно за четене и писане, както и за високите регистри на устната реч – на формално ниво в дипломатическите отношения, в някои от медиите и от академичната общност. В битовите измерения на живота и в личните контакти властва разговорният арабски, представен от многобройните

териториални, регионални и общностни диалекти. Лингвистите отбелязват различната степен на престижност на тези варианти на арабския език и това повдига за обсъждане важния въпрос за езиковата ситуация, обозначавана с термина *диглосия* и по-конкретно за *съвременната арабска диглосия*, която днес е основен характеризиращ белег на арабския език в световен мащаб и която диглосия съпътства развитието на езика от древността и днес, така че носителите на езика владеят в различна степен поне две негови форми – книжовен арабски език и поне един от арабските диалекти, в които различията на всички езикови равнища са изключително големи до степен, че би могло да бъде поставян под съмнение въпросът за съществуването на един общ, макар и съвсем условен, арабски езиков континуум.

„Делението на арабския език на книжовен (високопрестижен) и разговорен (нископрестижен) варианти датира още преди появата на ислямската религия и арабската държавност през VII в. от н.е. Неговото затвърждаване обаче става с кодифицирането на престижния вариант от арабските граматичници през VII–IX в. Те извличат езиковите норми и лексиката основно от Корана, свещената книга на исляма, и от предислямската поезия. Като трети източник граматичниците използват езика на бедуините-номади от считаните за изконно арабски племена. Това показва, че дори и да са съществували високопрестижен и нископрестижен варианти на езика сред племената от Арабския полуостров в предислямския период, разликата помежду им не е била толкова значителна. С арабските завоевания обаче и създаването на огромна арабо-ислямска империя – халифат, в който влизат различни етноси, разговорният вариант все повече се отдалечава от книжовния и се диференцира географски” (Пашова-Селим, Цв., Селим, Ш., Годоров, В., Чобанова, Хр., 2004). Този набеден за престижен арабски език, фиксиран от арабските граматичници през Средновековието, е клиширан като *„език на красноречието”*. Неговото основно и незаменимо достойнство е плод на факта, че на този език е спуснат и записан Корана. Съгласно ислямското богословие. Коранът представлява буквалното низпослано божие слово и по тази причина по канон не подлежи на превод, нито на каквато и да редакция. Това обуславя особената роля на класичес-

кия арабски в религиозния и културен живот на цялата ислямска цивилизация, така че и сега автори, пишещи на арабски, се стремят да се придържат към синтактичните и граматически норми и да използват речника на класическия език, използван в Корана и описан от ранните езиковеди, а това е нещо, което отправя към миналото и обрича творбите им на мълчание и забора. В апогея на средновековната арабо-мюсюлманската култура (VIII–XV в.) обаче това е езикът на елита; на него се създава тогавашната писмена продукция; учени, творци и държавници в халифата и по-късните му наследници, независимо от етническата си принадлежност, използват този език на свещеното слово, наричан от арабистите *класически арабски език*. Така че това е един език, който се учи, преподава и научава, никой не е откърмен с него, това не е езикът, на който арабинът проговаря, на който мисли и общува спонтанно. Този език според Теорията на книжовните езици е кодифициран, съдържа в себе си своята норма и в същото време изключва всякакви възможности за дублетност, поради факта, че не се развива, че е строго пазен от неизменни във времето правила през последните тринадесет века и не е мръднал и на йота в своето развитие. В този смисъл може да се каже, че арабският има уникална езикова съдба – да бъде строго фиксиран, застопорен, приживе вкаменен и по идея да служи за еталон и универсално средство за комуникация между арабите по цял свят.

Съвременният арабски език или този, който наричаме модерен стандартен арабски е диахронен вариант на класическия арабски. И тук терминът „стандартен” е точен и особено подходящ, особено когато може да се направи паралел с изключително неподходящата му употреба при назоваване на съвременния български. *„За разлика от българския език обаче, при който диахронните варианти се различават толкова много, че не можем да четем старобългарски текстове без специално обучение, при арабския разликите в сферата на граматиката между класическия и съвременния книжовен език са минимални. Малко по-съществени са те в сферата на лексиката. Това положение са дължи на специфичните условия на възраждане на арабската книжовност през втората половина на XIX и началото на XX в. след като четири века повечето територии, доминирани до края на XV в. от*

арабите, са били в рамките на Османската империя. В арабските страни днес много се държи на приемствеността между класическия и съвременния „език на красноречието“, тъй като той е основната връзка с арабо-мюсюлманската култура от периода на нейния разцвет от една страна и обединителен елемент между съвременните общества и култури в отделните арабски страни – от друга” (Пашова-Салим, Цв., Салим, Ш., Тодоров, В., Чобанова, Хр., 2004). От гледна точка на Теорията на книжовните езици може да се говори за осъществена стандартизация на арабския език, за уеднаквяването му в целия свят, а големите различия са всъщност между отделните разговорни диалекти и наречия и някои от тях са толкова големи, че се стига до ситуация на взаимно неразбиране. Ето защо отговорът на въпросите относно произхода и развитието на арабската диглосия е изключително важен и занимава специалисти не само от областта на историческата лингвистика, а също диалектолози, текстолингвисти, психолингвисти, социолингвисти, специалисти по история и по теория на книжовните езици и т.н. Специалистите по арабски език в своята институционална обвързаност с академичното му преподаване не пренебрегват тези въпроси, но се придържат традиционно към преклонението на арабската лингвистична мисъл пред класическия арабски език.

Има и други мнения, които поддържат противоположното становище, че този език се поддържа жив изкуствено и това изисква немалко усилия, напр.: *„Съвременният книжовен арабски език е езикът на Корана, който по религиозни и политически съображения не може да бъде променян, въпреки развоя на различните диалекти, които нямат, но заслужават статут на езици”* (Исса 2005). Подобни становища целят еманципацията на живите езици в арабските страни и свидетелстват за интереса на изследователите към езиковото състояние такова, каквото е. Въпросите, които тук се поставят, съотнесени към Теорията на книжовните езици, подкрепят подобни схващания, защото още от 30-те години на ХХ век структуралистите от Пражкия лингвистичен кръг осъзнават значението не само на писмения книжовен стандарт, но и на разговорната реч. Все по-често в лингвистични текстове се срещат термини като египетски език, ливански език, сирийски език, судански език, иракски език и т.н., но никога например отмрелият андалуски диалект не е

определян терминологично като език. Най-често тази проблематика, отнасяща се до локалните арабски езици, бива повдигана в Египет и в Ливан. Причините за това са от различно естество като най-важните измежду тях са: проблемите на съвременното тамошно образование, езиковата политика като част от национални стратегии за развитие, демократичните дебати, заливащи всички новинарски медийни емисии през последните няколко месеца.

Много изследователи по света се занимават с обяснението на езиковите факти и езиковата ситуация, касаещи арабския език. Тяхните теории биха могли да бъдат класифицирани в три основни групи. Базисно понятие в първата е гръцкият термин „*койне*”, концентриращ идеята на смесването на езици и диалекти в един общ език и в нашия конкретен случай – общ бедуински език, формиран през епохата на ислямските завоевания и даващ начало на разговорните диалекти. Привърженик на тази хипотеза е Фъргюсън, чието име свързваме с множество изследвания върху арабската диглосия и с доказателствата за съществуване на арабското койне като онова на модерния разговорен арабски. Ученият подробно разглежда една група от 14 функции, които подробно описва в книгата си, посветена на арабското койне. Според него тези функции различават стандартния и разговорния арабски и показват, че повечето диалекти водят своето начало от койне, което не произлиза от една регионална област и което съществува едновременно със стандартния или класическия арабски език (Ferguson 1997).

Втората теория е тази на *езиковия дрейф* и тя яростно отрича първата, но все пак намира няколко допирни точки на съгласие с нея. Свързана е с името на Блау, според когото вероятните промени в езика на уседналото население в по-големите градове, а не бедуинският език, който и днес бавно се променя, са залегнали в основата на койнето. По онова време, и нека като ориентир да вземем VII в., няма единен престижен център в Арабския свят, който да наложи необходимото влияние за осъществяване на промени. Възходът на разговорните арабски наречия стартира с ислямските завоевания от VII и VIII в. Блау установява сходно развитие на различни арабски наречия и отдава това на: 1 – уеднаквяването на фактори, което е обща за семитските езици тенденция, и се подлага на определени промени; и 2 – взаимната връзка на диалектите. Коментарите на

лингвистите относно тази теория са най-често в съответствие с конвенционалните постановки на лингвистиката; те интерпретират теорията на вълната на смяна на езика, която представя образно разпространението на езика като преминаваща вълна на реч от едно обществено формиране в друго.

Третата теория, както може да се предположи, се основава на явленията *креолизация/пиджинизация (pidjinization/creolization)* и е една от най-новите теории. Тя обяснява различията и сходствата между модерните арабски диалекти и наречия чрез процеси, наблюдавани в смесени бракове между мюсюлмани араби и не-арабски жени като децата в такива бракове говорят обикновено креолизиран арабски, което може да служи за отправна точка на разговорните арабски наречия. Тази изключително интересна теория има своите сериозни научни основания и не изключва от полезрението си и влиянието на други фактори върху формирането на речта. Един от авторите на тези постановки е Кеес Вершиг (Versteegh 1984).

И въпреки наличието на тези три, а също и на други теории за възникването на различните арабски диалекти, има едно общо споразумение, което е най-добре обобщено в т.нар. *декларация на Фишер и Джастроу*, според която развитието на нови диалекти е свързано със смесването и тесните контакти при общуването на хора от лагерите на завоевателите и влиянието му върху езика на покорените и така се формират народните езици (*vernaculars*). Тези процеси обаче продължават и днес, и са особено актуални в ситуация, в която Арабският изток е разтърсван от избухващи една след друга в различни страни, революции, всяка от които, имаща своите различни причини и различни конкретни поводи, но обединени във верига като че ли от ефекта на доминото, поразяващ неизменно всеки следващ елемент и даващ възможност да се прогнозира крайният резултат и посоката на движение на околните елементи във времето.

Като резултати от диглосията могат да бъдат посочени много от промените, настъпващи при преминаването от арабския стандартен език в диалект. Например такава промяна в египетския на фонетично езиково равнище е изместването на всички интердентални фрикативи до кореспондиращата им алвеоларна артикулация. Наблюдават се и много морфологични промени, сред които най-важна е

загубата на окончания, три падежната система на стандартния арабски език се загубва, множество частици се свиват до една единствена форма, а формите за женски род множествено число изчезват при местоимения, прилагателни и глаголи. Най-изобилни като че ли обаче са синтактичните промени като изоставянето на съюзно и безсъюзно редуване, характерно за стандартния език. Верциг подчертава, че повечето съвременни диалекти са станали аналитични в сравнение с „по-синтетичния стандартен арабски език“. Това е лесно забележимо например в случаите на заявяване на притежание, което в стандартния език става по синтетичен път, а в диалектите се осъществява аналитично – чрез използване на определена дума, показваща притежателната връзка.

Съвременната арабска езикова ситуация в никакъв случай не е статична, както това може да се твърди за състоянието на арабския книжовен език, а напротив – тя се характеризира със засилена динамика така, както е в много други езици, включително и в българския език през последните две десетилетия. И това е така, въпреки изключителната чувствителност на арабския език към промени. Има цял комплекс от причини за това, по-съществените от които са следните:

1 – Повечето араби признават стандартния арабски език като език на Аллах, като сакрален, богоизбран, което от своя страна дефинира начина, по който арабският книжовен език се е държал в продължение на векове. Освен, че е свещен, този език е езикът на новите завоеватели и тяхната новоприета религия. Правилното четене и произношение на Корана е силата, пазеща чистотата на класическия арабски език и тя действително го съхранява в неговия първоначален вид.

2 – От езиковедско гледище в Арабския изток има борба между прогресивността на разговорния арабски език и консерватизма на стандартния арабски; борба, насърчавана от Исляма. Основните лингвистични центрове, които се занимават с арабски език и с арабизация на езика на академично ниво в Близкия изток са в Кайро (Египет), Дамаск (Сирия), Багдад (Ирак) и Аман (Йордания), а вече в новия ХХІ век и в Доха (Катар). От световно значение са лингвистичните школи по арабистика в Русия, в Обединеното кралство и в САЩ, където се провеждат и най-често и международните конференции на арабистите.

3 – Феноменът, известен сред социолингвистите като *интерференция* (*intereference*) е много важен – с него бива означаван ефектът на контакт между различни култури и идиоми, когато потенциалът на един език се оказва беден откъм лингвистичен арсенал за означаване на идеи, актуални за другото общество, за онова, от което тези идеи биват привнасяни. Естествено тези процеси на интерференция в арабския (с турски, италиански, френски, английски) не се осъществяват леко и безболезнено, както това става в други езици, включително и в българския, поради факта, че тези „лескикални нарушители” оскверняват сакралността на арабския език, нарушават традиционно хомогенната му морфология и дори се случва заетите думи да стоят неловко и неестетично в него. Те са лесноразличими и попадането им в езика не е лесен процес, а когато се случи, то тези думи влизат в езика арабизирани. Тези морфологични модели са „формуларизирани” и това е специфичен за арабския език подход. Приемат се чужди думи, но с промени, правещи ги приемливи за арабските фонологични и морфологични модели – *barlaman* (parliament), *qunsul* (consul), а и често вече се чуват неологизми като *miss-ek*, *wait-ek*, *wif-y*. Калкират се думи – например *sauu_ra* означава *керван камили*, но има предефиниран в арабския стандартен език смисъл – автомобил, кола; друг такъв случай е *kurat al qadam*, която е буквално *на крака* или футбол. С най-висока фреквентност са промените на фразеологично ниво като най-честият наблюдаван вариант е този, при който има смесване на думи от два езика: *Zatini please*, *long kamen*, *bshoufak tomorrow*, *akid coming*, *merci ktir*, *jeet min shopping*, *rai7a al party*. Езикът се обогатява и като нови думи се извличат от съществуващи корени, възстановяват се от запасите от остарели арабски изрази, които в новите условия идентифицират нови идеи – разширява се компетентността използваните думи като се обхващат нови значения.

4 – Политическият дискурс е много показателен за езиковите явления, както и за развитието на някои от най-важните функционални стилове – публицистичния и административно-деловия. Именно в него има възможност за реализиране и за наблюдение на т.нар. „*еластична стабилност*” на естествено съществуващата норма в езика. Арабоговорящите днес използват повече от един диалект в рамките на един разговор и дори на едно изказване. Тук става въпрос

за явление, което в лингвистичната литература се нарича „*превключване на кодове*” (*code-switching*). Това най-лесно може да бъде наблюдавано в медийните изяви, тъй като единствено в някои програми със строго религиозна тематика може да се слуша класически арабски книжовен език без диалектни примеси в него. Почти всички актуални излъчвания по телевизионните канали и програми са доказателство за т.нар. „*изравняване*” (*leveling*), с което се назовава премахването на силно локализирани, силно регионално ограничени диалектични функции в полза на по-регионално общите и това се отразява и може да се проследи на всички езикови нива – семантично, фонетично, фонологично, морфо-синтактично и т.н.

Очакванията относно посоката, в която арабският език ще се развие са различни. Прогнозите на много лингвисти са, че стандартният арабски език ще погълне диалектите, нещо което добре се наблюдава от десетилетия в българската езикова ситуация, в която обаче, за разлика от арабската, няма стандартизация на книжовния език и затова за нашия език терминът „*стандартен език*” никак не е удачен, макар да се среща често в лингвистичните текстове. Разбира се, много вероятно е бъдещото развитие на арабския език да поеме и в съвсем друга посока и да се случи обратното – диалектите да изземат функциите на стандартния език и да се развият като отделни езици, всеки със свой фонетичен правопис като дори е възможен и вариантът този правопис да ползва латинската азбука. Това не е нещо ново като езиков факт и съществува отдавна като средство, като наложил се подход, в кибер комуникацията в социалните мрежи, в блоговете и чатовете. Специфична особеност тук е това, че в арабския има фонемни, които нямат свой звуков еквивалент в латинската азбука. Те се означават с арабски числа 2, 3, 5, 7, 8 и 9, като с най-висока фреквентност са 3 и 7, следвани от 2 и 5. Ето някои типични примери от онлайн общуването, което е нещо средно между разговорната реч и писмения език, между непреднамереното изказване и словото, облечено в една чужда за него азбука, която го „заковава” в съответния му вид в някакъв времеви момент; тези примери са особено подходящи, да се покажат фонетичните особености на речта на носителя на съответен диалект; те могат да се приемат и терминологично да се определят с лингвистичното понятие транскрипция: *saba7o*; *waynik?*; *kifik?*; *kif sa7tik?*; *ana mni7a*; *wa enta?*; *badik*

tchoufine?; 3m be7ke ma3 ekhte; walla ta3e ma3a bas terja3; 3anjad l7aki heik much mni7; bade esma3 sawtak; chta2tilak; ana natrik bi lebnen; chou kel mara te2jil; chou3our 7elou; 7elwin ma3 ba3ed; abadan ma bykzoub 3laye mtel 5ayou ana; 2nou a7san; ta3e 3a lebnen w choufe; 3anjad ghaliz ktir; w 25eeran; boukra mn7ke; be7kike bel leil. Тези примери свидетелстват за разпознаваемост на идентичната принадлежност на своя носител, а в нашия случай, към ливанския диалект и по-конкретно на ливанския език от северните територии на страната. Прави впечатление неизползването на главни букви, което се налага в съгласие и с принципа за икономия в езика и по аналогия и в писането на латиница, тъй като арабската азбука няма два различни по големина вида знаци и можем да приемем, че всички букви в нея са само малки, въпреки вариациите при изписването на буквата, съобразно местоположението ѝ в думата – в началото, в средата или в краесловието. Тук е добре да конкретизираме, че в арабския големината на буквите не е смислоразличителна, няма я функцията такава, каквато се открива например в българския, в руския, във френския, в английския и в много други езици.

Теорията на книжовните езици особено набляга на явлението консервативност на книжовния език. И макар а е създадена и добре да се прилага за славянските езици, съотнесена към самостоятелно развиващите се диалекти, тази теория е много удобна за изследване на езиковите факти в арабския. За разлика от българския, където *„книжовният език не е по-консервативен от диалектите, даже напротив – развойните процеси в диалекта са продължили много столетия, а в книжовния език (...) става дума за много динамични промени”* (Вълчев: 2009), арабските диалекти се развиват самостоятелно и независимо един от друг. Тяхната лексика (най-вече), следваща непредвидимата, особено в последните години, посока на развитие на обществените явления и на политическите процеси, се обогатява непрекъснато и, независимо дали лингвистичната общност го признава или не, тези диалекти постепенно надделяват над книжовния арабски език като е много вероятно да се заговори за тези отделни диалекти като за самостоятелни езици, всеки със своя писменост и азбука, всеки със свой път на развитие от историческите корени до реалното му състояние в съответната съвременна езикова ситуация.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. **Вълчев, 2009:** Б. Вълчев. От историята на българския книжовен език към теорията на книжовните езици. София, 2009.
2. **Исса, 2005:** К. Исса. Исторически живот и съвременни аспекти на думата срам. – В: Проблеми на социолингвистиката. Т. 8. София, 2005.
3. **Пашова-Салим, Салим, Тодоров, Чобанова, 2004:** Цв. Пашова-Салим, Ш. Салим, В. Тодоров, Хр. Чобанова. Арабски език. С., 2004.
4. **Ayalon, 1987:** Ami Ayalon. Language and Change in the Arab Middle East. The evolution of Modern Arabic Political Discourse. New York: Oxford, 1987.
5. **Ferguson, 1997:** Charles A. Ferguson. “The Arabic Koine.” 1959. Structuralist Studies in Arabic Linguistics: Charles A. Ferguson’s Papers, 1954-1994. Ed. R. Kirk Belnap and Niloofar Haeri. Leiden: Brill, 1997, 50–68.
6. **Mukhopadhyaya, 1986:** Satakari Mukhopadhyaya. Preface. A Grammar of the Classical Arabic Language. By Mortimer Sloper Howell, trans. 4 Vols. Delhi, India: Gian Publishing House, 1986.
7. **Ruhlen 1987:** Merritt Ruhlen. A Guide to the World’s Languages. Stanford, California: Stanford University Press, 1987.
8. **Versteegh 1997:** Kees Versteegh. Landmarks in Linguistic Thought III. The Arabic Linguistic Tradition. London and New York: Routledge, 1997.
9. **Versteegh 1984:** Kees Versteegh. Pidginization and Creolization: The Case of Arabic. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1984.

ИНТЕРНЕТ

1. <http://forum.islamofbulgaria.net/index.php?topic=1698.0;wap2> – Близко до населението на света са мюсюлмани
2. <http://www.al-bab.com/arab/language/roman1.htm> – Arabic words and the Roman alphabet
3. <http://www.sas.upenn.edu/~haroldfs/messeas/diglossia/handbuk.html> – Diglossia as a Sociolinguistic Situation
4. <http://www.ce.berkeley.edu/~coby/essays/refdigl.htm> – Reflections on Diglossia
5. <http://www.lebanese-forces.org/forum/showthread.php?34375-The-Necessity-of-Distinguishing-Lebanese-Language-from-Arabic-Language> – The Necessity of Distinguishing Lebanese Language from Arabic Language